

I kustbandet

Björn Hagelin

Delar av denna text har tidigare publicerats i Runslingan nr 1, 2007.

Axel och Thora Bergström.

Ett liv på flottans fartyg lockade inte Axel. 1881 arbetade han som skrivare vid Kungl. Lotsstyrelsen, den myndighet som 1872-1955 ansvarade för lots-, fyr- och livräddningsverksamhet. Vid flytten till Stora Skinnarviksgatan 35 hösten 1883 tituleras han fyrvaktare.

Understen 1891 – 1912

I oktober 1891 fick Axel tjänst på Understen. Familjen gav sig av med fyra barn : Elsa född 1882, Fritz 1885, Georg 1887 och Herbert 1889. Ytterligare två barn föddes och dog i Stockholm: Johan Axel Mauritz född den 23 februari 1884 och död samma år, och Gertrud Valborg Cecilia, född den 16 december 1890 och död den 19 juli 1891.

1901-1903 vikarierade Axel för den ordinarie fyrmästaren Johan August Adolf Uddman som 1901 flyttat

Morfar Arvid Nordins hustru Valborg Bergström föddes 1894 på Understen, en klippa åtta nautiska mil ut från Kalvskäret på Singö. Hennes far Axel (Fredrik) Bergström, född i Norrköping i september 1857, kom med föräldrarna samt två syskon till Stockholm 1870. Axel sökte sig till flottan och var 1877 - 1882 eldare vid 2:a Eldare och Hantverkskompaniet på Skeppsholmen. Han gifte sig 1882 med Thora Carlberg som blivit föräldralös 1879. De träffades när Axel kom för att besöka pigan hos Thoras förmyndare. I stället fastnade hans ögon på Thora – så kan det gå.

till fastlandet p.g.a. sjukdom. När han pensionerades 1903 blev Axel ordinarie fyrmästare, den tredje i ordningen, och kunde flytta in i fyrmästarbostaden från 1848. Han tjänstgjorde således när 1800-talet övergick i 1900-tal men av detta märks inget i de välskrivna och noggrant förda dagböckerna från 1900, hopbundna med vackert rött sigill.

Besök av lotskaptenen med inspektion och inventering noteras naturligtvis liksom leveranser av allehanda varor. Så också detaljer om fastlandsbesök, personalförändringar, sotning av skorstenar och kakelugnspipor, siktning av fartyg, mistsignalering – t.ex. hur det 'togs upp ånga' vid tjocka – och väder och vind i allmänhet och isförhållanden i synnerhet. Det noteras t.ex. den 2 februari 1900 att havet börjat isbeläggas och att det den 6:e var is runt om fyren. Redan

Understens fyrplats med den gamla och nya fyren.

Vykort

den 16 februari var det gångbart så långt man kunde se och 'fyringen' upphörde.

Det hölls uppsikt inte bara över passerande fartyg utan också över fyrskeppen. Grundkallen lades ut på sin station den 30 maj följt av Finngrundet den 2 juni. Understens speciella markeringar kunde nu tas ner - röd ballong för det förra, svart dubbelkon för det senare. De sattes upp igen i slutet av december när fyrskeppen togs in.

Innan dess hade en viktig del av år 1900 tagit slut, åtminstone för barnen: lärarinnan under perioden 1895-1900, Laura Sandström, lämnade skäret den 16 november. Hon hade anlänt den 6 maj med Grundkallen trots att sjöfart var möjlig för ångfartyg först den 9 maj och en vecka senare för segelfartyg. Det var Axel som fick till stånd en skola för lotsbarnen med en och samma lärarinna för alla klasser och med samtidig undervisning i samma rum. Men någon större klass var det för den skull inte - 1895 fanns det sex skolbarn på ön. Äldst var Elsa Bergström och Thora födde ytter-

ligare sex barn under tiden på ön: Sven 1992, Valborg 1894, Charles 1896, Nils 1898, Rut 1902, och Inez 1904. (Antingen är det Laura eller någon av hennes efterföljare, Josefina Edman, Gertrud Bergvall eller Elvira Malmberg som sitter på fotot med Valborg, Georg, Herbert och de andra skolbarnen.)

Josefina och Gertrud turades om som lärarinnor tills Elvira Malmberg tog över från 1906 till 1911. Därefter, år 1912, blev fyrvaktaren Jan Abrahamssons dotter Linnea den nya lärarinnan.

Fyrmästare Uddman hade problem med spriten och i lotsstyrelsens perso-

Skolfröken med barnen på Understen.

Familjen Bergström på Understen c:a 1907. Bakre raden: Charles, Nils, Elsa, Georg och Sven. Främre raden: Thora, Rut, Axel och Inez.

nalmatrikel framgår att han kunde vara försumlig och oskicklig i sitt uppförande. Han var dock inte den enda – det var regel snarare än undantag vid den här tiden att fyrpersonal använde alkohol i för stora mängder. De dömdes inte bara till böter utan också till disciplinstraff i form av arrest, t.o.m. 'mörk arrest' under flera dagar.

Det var troligen sådana svårigheter som föranledde lotsstyrelsen att skärpa kraven på fyrmästare. Axel utsågs den 29 december 1903 till 1:a klassens fyrmästare i enlighet med en bestämmelse från dagen innan att 'å Understens, Söderarms, Ystads och Stora Karlsö fyrplatser skola vara anställda 1:a klassens fyrmästare'.

Axel tjänstgjorde i 21 år tills Gustaf Hörlin från Eggegrund installerat sig i december 1912. Gustaf Hörlin var född i Varberg den 14 februari 1873. Han gifte sig den 20 november 1898 med Anna Augusta Söderkäll, född i Gävle den 26 september 1875. Gustaf är den ende fyrvaktare av de som berörs här

som avled i tjänsten. Det skedde den 22 oktober 1922 i samband med 'S/S Öregrund's' förlisning samma dag. Han och hans hustru Augusta var med på 'Öregrund' från Gävle. 11 av de 15 personerna ombord inklusive paret Hörlin gick i livbåten, medan kapten med tre man stannade på fartyget. Gustaf avled strax innan livbåten drev iland på Gräsö medan Augusta var en av de totalt sex som överlevde.

En annan förändring ägde rum fyra år efter att familjen lämnat Understen. Då byggdes en ny fyr i betong, 39 meter hög, Sveriges näst högsta, och samtidigt en ny fyrmästarbostad. Fyren elektrifierades 1951, automatiserades 1966 och avbemannades 2 år senare. Den gamla fyren, som aldrig byggts om, är byggnadsminnesmärke.

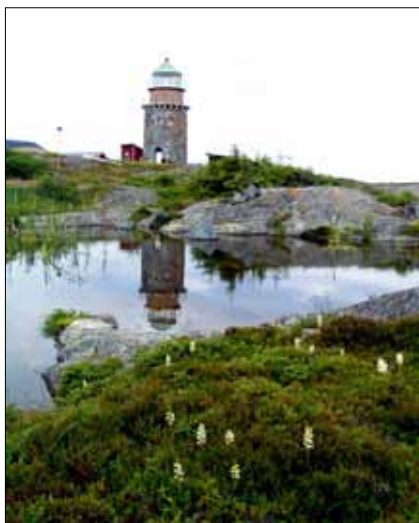
Familjen Bergströms nya bostad blev då en annan fyr, om än inte på en klippa i havet. Fastlandet syntes nu inte bara som ett streck vid horisonten utan klart och tydligt över Öregrundsgrepen.

Detta var också en tid av andra förändringar. När familjen steg iland på Understen 1891 var det ur en segelbåt men de lämnade troligen med motorbåt tack vare Thora. Sonen Charles berättar att fyrvaktaren hade beställt en motorbåt på spekulatation – lotsverket skulle senare förmås att köpa den. Generallotsdirektören kom så på ett av sina regelbundna besök och båten kom på tal. Direktören framhöll de ekonomiska begränsningarna, men för Thora var detta inte skäl nog – hon 'såg honom i ögonen och bad, att hon någon gång skulle kunna få ta sina barn och besöka kyrkan och se annan natur än den som fanns på Understen'. Direktören föll till föga och Thora 'tackade och neg så vackert!' Det var säkert inga tomma ord bara för att få en bättre farkost – Charles var bara iland en gång på 14 år!

Död i familjen

Flytten föregicks av sorg då sonen Sven avled i tuberkulos 1912, ett halvår efter sin yngre syster. Ruts död var enligt Charles det enda fallet av sjukdom på Understen under familjen Bergströms vistelse där och det var Sven som smittade henne. Sven hade fått tuberkulos i Marstrand dit han hösten 1907 antagits som skeppsgosse nummer 31 vid 5:e kompaniet.

Dagen efter Svens 15-årsdag den 11 november reste han hemifrån. I början, till maj 1908, var det bara exercis, övningar och skola som gällde. Men efter sina dryga tre månader på skolfartyget Gladan blev Sven sjukskriven och vårdades på sanatorium från september 1909 till i januari 1910. Han var sedan tillbaka på kompaniet men var inte frisk och erhööll avsked den 1 maj p.g.a. 'oduglighet till vidare krigstjänst till följd av lungtuberkulos'. I stället för att bli 'karl' i Marstrand kom Sven hem 1910 och avled bara 20 år gammal.

En anledning till att det gick att bo på Understen var friskvattenkällan.

Foto: Malin Johansson

Djursten 1912 – 1917

Den tidigaste, koleldade, fyren vid Djursten på Gräsö byggdes 1767. När familjen Bergström kom dit vintern 1912 var det till den fyr som byggts 1839, om än moderniserad. Axel ersatte Anders Petter Öberg som fått avsked i juli samma år men som upprätthöll tjänsten tills Axel tillträtt.

Livet på Djursten förefaller inte ha varit betungande trots krigsåret. 1915 hade Axel också tid för andra uppdrag: han var engagerad i Gräsö pensionsnämnd, kommunalrådet, taxeringsnämnden och i Stockholms hushållningssällskap. Men hans fyrmästarinsatser uppskattades: i december 1915 erhööll han guldmedalj i 5:e storleken som bevis och tack för nit och redlighet. Men det var på nytt ett sorgens år: dottern Inez avled i april av lunginflammation och mässling.

Kanske var Djursten alltför mycket fastland för att tillfredsställa Axel. Re-

Djursten: Axel och Thora Bergström med sonen Charles och en vän.

dan i oktober 1917 flyttade de till sin tredje fyr, mera lik Understen i det att den låg på en mindre ö i havsbandet. Åter undgick Axel den stora förändring som var igång – Djursten elektrifierades 1945, automatiserades tio år senare och avbemannades redan fyra år före Understens fyr.

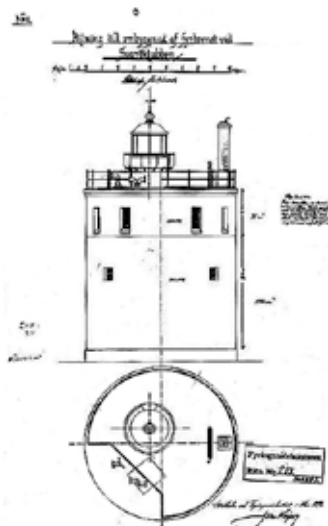
Svartklubben 1917 – 1925

Svartklubbens fyr öster om Singö var när den byggdes 1820 en täckt stenkolsfyr men byggdes så småningom om. Axel och Thora samt Herbert och Valborg flyttade dit från Gräsö 1917 då Axel efterträdde Per Sjöström som 1912 kommit dit som t.f. fyrmästare. Svartklubben skilde sig från Understen i ett viktigt avseende – den var betydligt mindre enslig. Dels låg den inte så långt ut från Singö, dels bodde sedan sekelskiftet lotsarna på Svartklubben så det var tidvis mycket folk. Några av Axels och Thoras barn bodde också med dem kortare perioder.

Från 1922 var bara Herbert fortfarande skriven hos föräldrarna: Valborg hade flyttat till Östhammar 1919 och efter giftet 1920 bodde hon på Gräsö, och Charles hade i december 1921 flyttat till Södertälje.

Efter Axels pensionering 1923 stannade de två år för att den nya fyrmästaren Erik Olof Lindfors skulle hinna tillträda. E. O. Lindfors var född i Ruånger (Gävleborg) den 4 januari 1867 och gifte sig den 18 maj 1895 med Amalia Strandlund. De kom från Hudiksvall med två barn. Han antogs som 2:a klassens fyrmästare i juni 1900. Från 1923 fick han rätt att vara fyrmästare vid 1:a klassens fyr och fick tjänst på Svartklubben. Där stannade han till 1932.

Efter flytten från Svartklubben hade Axel och Thora sitt hem i Bygårdet på Singö. I maj 1925 var det dock dags att för gott lämna fyrlivet och Singö – de tillbringade sin ålderdom i Årstaskog, Brännkyrka församling (Liljeholmen), sydväst om Stockholm.

Ritning av Svartklubbens fyr, 1898.

Axel och Thora i BygärDET på Singö.

Den sista fyrmästaren Bergström ...

Med en uppväxt av det här slaget är det inte förvånande att alla sönerna hade med sjön att göra på ett eller annat sätt. Äldsta sonen Fritz var dock den ende som följde i faderns fotspår. Han började som extra biträde på Understen och som kock på fyrskeppen Finngrundet och Västra Banken samt på ångaren Gefle fram till 1917. Året innan gifte han sig med Selma Grundberg från Singö (1885-1980) och i november samma år flyttade de till Öregrund. Där föddes i juni 1917 sonen Fritz Bertil.

Men det gick inte att hålla sig kvar i denna del av skärgården. Under 1918-1919 var Fritz fyrbiträde bl.a. på Brämön och Gran söder om Sundsvall. Han blev fyrvaktare på Gran 1923 och åren 1927-1931 upprätthöll han fyrmästarebefattningen.

Denna tid var fylld av vakttjänst, jakt, fiske, glädje och sorg: 1919 föddes sonen Nils och 1922 Gunnar, båda i Gnarp, Gävleborgs län. Gunnar avled dock redan samma år och fem år senare dog äldsta sonen. Kanske kändes det skönt att få lämna Gran med dess olyckliga minnen när de i oktober 1932 flyttade till Högby fyrplats på Öland som t.f. fyrvaktare under fem år. I september

1937 kunde han dock tillträda som egen fyrmästare på Stenkyrkehuk fyr tre mil norr om Visby. Fyren, byggd i järn 1885, blev hans arbetsplats till pensioneringen 1945.

Inför pensionen köpte Fritz fastighet Mariedal på Singö (Söderby 3:14). Där avled han 1954 och fastigheten övertogs av hustru Selma. Fritz är begravd med hustru och sonen Nils i familjegraven på Singö. Stenen kommer att bevaras av församlingen p.g.a. dess vackert etsade och unika utseende.

... men inte den sista på fyrplats

Morfar Arvid hade en äldre bror (Johan) Alfred (1891-1982), född på Gräsö och död i Öregrund. Han var fyrvaktare på fyrskeppet Grepén när det av misstag rammades av den tyska ångaren Uhlenhorst dagen före julafton 1917. Grepén var ett litet fyrskepp med tre mans besättning. Två av dem låg och sov när det hände. Alla hann kasta sig i livbåten och hjälptes iland av det tyska fartyget.

Grepén fanns tillsammans med Grundkallen, Västra Banken och Finngrundet från 1870-talet i närheten av Öregrund under somrarna.

Från omkring 1923 var Alfred under 20 år fyrbiträde på fyrskepp nr 23 Västra Banken med en besättning på åtta man. Ombord fanns hytter för besättningen, pentry, badrum och mäss. Det hade byggts vid seklets början och tjänstgjort vid Kopparstenarna 1902-1910 och 1910-1923 vid Grundkallen innan det 1923-1970 lades vid Västra Banken ut-
anför Öregrund.

Fyrskeppet var en avskild värld för ankar på öppet vatten. Rutinen var städning, putsning av fyr lanterninen, maskinvård, svabba däck och knacka rost. När höstkylan kom var det risk för nedisning och då fick hela besättningen

hacka is. Fyrornet gjorde att det nästan alltid gungade och krängde. Det fanns alltid risk för nedsegling vid dimma eller dålig sikt vilket Grepenolyckan visar.

Förströelserna var de som man själv kunde hitta på. Lotsångaren var den enda kontakten med yttvärlden var fjortonde dag då den kom med post och proviant. Dricksvattnet bunkrades redan vid avfärden så det skulle räcka hela tiden till sjöss. Det innebar att vattnet blev unket och som hjälp hade besättningsmännen med sig lingondricka för att ta bort bismaken – men vattnet blev inte bättre för det.

Västra Banken skrotades 1970. Öregrund's Hembygdsförening inrättade en fyrmästarhytt i sitt sjöfartsmuseum samt Västra Bankens torn och överbyggnad blev monument på Skatudden. Men innan dess hade också Alfred fått stadigt fotfäste. Omkring 1944 till sin pensionering var han fyrvaktare på Söderarm (Thorskär, byggd 1839) öster om Norrtälje. I arbetet ingick också tjänstgöring på fyren Tjärven norr om Söderarm – båda fyrarna var angöringsfyror i det så kallade Söderarmsinloppet. Innan Alfred med hustru Lisa flyttade till Öregrund som pensionärer bodde de en tid i Rävsnäs på fastlandet.

Avslutande kuriosum

En av de personer som hållit intresset vid liv för Understens fyrplats är Marianne Carlsson, född på Singö 1929. Hennes far Olof Harald Carlsson fick anställning på Understen när Marianne var några veckor gammal och hennes mor Tora Margareta Högberg (1911-1995) bara var 17 år, åtta år yngre än sin make.

Familjen var åter på Singö 1935 när barnen skulle börja skolan och Marianne bodde hemma tills hon gifte sig med den estländske torskfiskaren Ernst Brus. De byggde hus på Singö men flyttade till Understen när Ernst fick tjänst där. 1966 flyttade de till Roten men Marianne var tillbaka på Understen som vikarie under 1970-talet då Understen användes i Sveriges gränskontroll och för havsövervakning. 1980 blev hon till namnet Sveriges första kvinnliga och landets sista fyrmästare trots att fyren sedan länge varit mekaniserad och ingen fyrmästare behövdes.

Marianne äger det hus på Understen som Jan Abrahamsson byggde på 1860-talet. Jan Abrahamsson (1838-1915) var fyrvaktare på Understen i drygt 45 år från 1857. Till honom, hans hustru Margareta och deras hem i Ellan, Singö, finns det avlägset släktskap med författaren liksom till annan fyrbesättning från Singö (www.merces.se). Närmare och mera direkta gener är det dock till Mariannes gräsöfödda mor. Sex generationer tidigare födde Katarina Svendsdotter inte bara Mariannes mormors morfars far utan också hans 18 år yngre syster Margareta Kristina (Greta Stina) Göransdotter. Hon gifte sig 1835 med Jan Erik Tillman och tre generationer senare föddes Lisa som blev hustru till morfars bror Alfred ovan.